

Peloton maantiede

”Älkää kysykö, minkä maan kansalaisia me nyt olisimme, / ellei Suomea olisi kirjoitettu.” (Lauri Viita, *Suutarikin suuri viisas*)

”Puhumme maastamme öisissä keskusteluissa, jotka tyrehtyvät kirkkaanharmaaseen aamuhämärään.” (Jörn Donner, *Uusi Maammekirja*)

1.

J. G. Granö kirjoitti vuonna 1930 ilmestyneen teoksensa *Puhdas maantiede* johdannossa: ”Taiteen merkitystä maantieteellisessä kuvauksessa emme kiellä.” Granön teos on ”metodologinen selvitys”, joka nostaa maantieteen tutkimuskohteeksi *maiseman*, ihmisen ympäristön ”aistittuna ilmentymien ja esineiden yhdistelmänä”.

Granö viittaa Ewald Bansen ajatuksiin maantieteen välttämättömästä taiteellisuudesta: ”Itämaita emme toki saa muodostella vain kalkkikivistä, kuivasta ilmastosta ja aroruohoista; ei, muistakaamme myös niiden paahtavaa auringonpaistetta, santelipuun, ambran ja ruusuöljyn tuoksua, ambrosiahenkäyksiä kukkivilta kevätlaitumilta, joilla beduiniin mustat teltat kyyröttävät.”¹

Luonnontieteilijän on kuitenkin varottava menemästä kritiikittömästi tähänkään äärimmäisyyteen. Olisi ”anteeksi-antamatonta, jos olevaista tutkiessamme ja työmme tuloksia muille esittäessämme asettaisimme etualalle esteettisten tunnevaikutusten herättämisen sekä kauniin ja ylevän palvonnan.” Ihanteena ei ole taiteeseen siirtyminen tieteen kustannuksella, vaan sellaisen kattavan yleiskatsauksen aikaansaaminen, johon sisältyisivät sekä tietopuolinen että esteettinen aines mahdollisimman laajoina ja monipuolisina.

Kun maantieteen tutkimuskohteeksi tulee maisema, ei yhtäkään luonnontieteen tosiseikkaa hylätä. Maiseman tutkiminen ei merkitse ”jäämistä” estetiikkaan tai antroposentriseen katselukulmaan, koska päämääränä ”on regionaalisten, eikä havaitsijaan sidottujen kokonaisuuksien määräys. Kuvauksen on annettava täydellinen tieto alueen topologisesta ja kronologisesta *rakenteesta*, so. ei ainoastaan ilmentymistä vaan myös aineksista.” Tutkimus on ankaraa ja systemaattista. Maisemaa analysoiva tiedemies tarkastelee ”erikseen maakamaran, veden, ilman, kasvillisuuden, eläinkunnan ja ihmiskunnan sekä tekoaineksen muodostoja, väristöjä ja valostoja.”²

Näiden alustavien huomautusten jälkeen Granö lähtee rakentamaan äärimmäisen yksityiskohtaista ja paikoin

suorastaan runollista maisemapiirteiden, muotojen, värien, tekstuuriin, etäisyyksien ja valaistusten taksonomiaa, jonka tarkoituksena on ottaa huomioon kaikki, mitä havaitsija voi periaatteessa maisemassa kohdata. Kuvaukseen sisältyvät muun muassa 12-osainen kattomuotojen esitys (*kaksilap-
peinen notkokatto, yksilap-
peinen taitekatto, kartiokatto...*), taivaan muotojen pääryhmät (*pilvet, sumu, kangastukset, lentävien eläinten ryhmät, ilmalaivat ja lentokoneet...*) sekä valojen ryhmittely (*aurinko, kuu, sähkö- ja kaasuvuorat, tulivuorten purkauksissa esiintyvä valo, kokot, kiiltävä jää, virvutukset, öljylamput* ja tietenkin *kimmeltävät kullatut tornit sekä eräät hyönteiset, erittäinkin tropiikissa...*).

2.

Poettisuudessaan Granön teos tuo mieleen 1800-luvun suomalaisuusmiesten intoutuneet kirjoitukset maisemasta. Maisemaestetiikka, seutukuvaukset ja maantieteelliset selvitykset olivat olennaisessa asemassa fennomaanien ajattelussa, eikä liene sattumaa, että Granön edelleen laajasti luettu klassikko kirjoitettiin juuri Suomessa.

Suomen kuvaaminen kauniiksi ja maisemiltaan omailemaisiksi, jopa ainutlaatuisiksi maaksi nousi 1800-luvun Suomessa maantieteen, kaunokirjallisuuden ja kuvataiteiden yhteiseksi ja tärkeäksi tehtäväksi. Jos Suomella ei muuta tiukasti ottaen omaa ollutkaan – ei edes historiaa ennen vuotta 1809, kuten Zachris Topelius joutui erässä esitelmässään toteamaan – niin ainakin oli kotimaan ainutkertainen kauneus. Jos oltiinkin emämaan taskussa, niin luonto sentään oli eittämättömästi meidän näköistämme. Proverbiaalinen leivokin palasi Suomeen juuri estetiikan takia. (”Sen tähden Suomeen kiiruhdan / ja lennän korkealla, / kun tahdon nähdä kauneimman / mä taivaan rannan alla.”)

3.

Topelius aloitti vuonna 1854 luentosarjansa esittämällä ajatuksia maantieteestä ja sen tehtävästä. Aluksi hän loi silmäyksen tieteenalan maineeseen:

”Maantiedettä sanotaan *kuivaksi*; pidettäköön oppinutta perinpohjaisuutta kuinka korkeassa kunniassa tahansa, niin tämä on ankara syytös tiedettä vastaan, joka yhtä luonnollisesti kuin muutkin sivistyksen perusteet toivoo voivansa lähteä kaiken kansan opettajaksi.”³

Asiat edistyivät kuitenkin oikeaan suuntaan. Luonnontieteellinen tutkimus eteni joutuin, ja mitä suurempia kokonaisuuksia maantiede onnistui valloittamaan tarkastelunsa kohteeksi, sitä lupaavammalta näytti tulevaisuus. Uudet tutkimukset olivat synnyttäneet eläin- ja kasvimaantieteen, ne ”tunkeutuivat meriin, arvioivat virrat, laskeutuivat kaivoksiin”. Oli alkanut hahmottua ajatus geografiasta yhdistävänä tieteenä, eräänlaisena luonnontieteiden kattodisipliininä, joka kokoa piiriinsä fysiikkaa, biologiaa, historiaa, tilastotiedettä ja kansatiedettä. Maantiede oli laajassa tarkastelussa ”luonnon ja ihmisen historiaa yhdistävä rengas ja pitää sen tähden hallussaan molempien avaimet”.

Topelius katsoi, että vaikka maantiede näyttääkin irrottavan ihmisen luonnonkansoilta ominaisesta cheästä, merkitystä täynnä olevasta maailmasuhteesta, se täydellistyessään ylittää uuteen synteesiin, rakentaa uuden harmonian.

”[T]ämä tiede ikäänkuin yhtyy kansakuntien ensimmäiseen harkitsemattomaan luonnonkäsitykseen, joka näkee joka puussa, joka laineessa, joka lähteessä elävän olennon; joka kansoittaa metsät, vuoret, järvet ja joet, ja joka luonnonvoimissa tuntee Luonnottaret, näin ikäänkuin suojellakseen iäksi niiden elämää hävittävää epäilystä vastaan, ja niiden jatkuvaa olemassaoloa ympäröivässä katoavaisuudessa. Sillä kertoohan maantiede juuri tieteenä, että vuoret ovat luurankona, vesistöt verisuonia suuressa elimellisessä ruumiissa, jonka koko massa ja pienimmät osat ovat jatkuvan kehityksen alaisina, ja jossa ei ole mitään laajemmassa merkityksessä kuollutta ja elimetöntä, koska kaikki elää ja vaikuttaa yhteisen tarkoituksen hyväksi; ja tämä pallo joka on meidän maailmamme, on vain maailmankaikkeuden suunnattomassa ruumiissa kiertävä veripisara.”⁴

Maantieteen juhlallisena osana oli näin ollen kohota suureksi, lähes kaikki tieteet syntetisoivaksi oppialaksi, joka tuo valoon asioiden yhteydet ja tekee maailmastamme tajuttavan. Mutta ei tässä vielä kaikki: maantiede puhalttaa asioihin hengen ja merkityksen. ”Kuivan” tieteenalan vastakohtana ei Topeliuksella ole pelkästään mielenkiintoinen, vaan sellainen, joka palauttaa maailmaan mielen. Oppijärjestelmä, joka näkee elämän ja edistyksen ”semmoissakin, mikä pintapuolisen katselijan silmissä näyttää kuolleelta, eristyneeltä ja tarkoituksettomalta.” Maantiede palauttaa hengen sinne, mistä Moderni sen riisti, ja ”vaikeina päivinä, jolloin tulevaisuus näyttää synkältä ja nykyisyys on täynnä murheita, on se kova graniittipövi tukenaan opettava meille miehekästä luottamusta, järkkymätöntä uskoa katselmukseen ja itseemme.”

Maantieteestä tulee *onto-geo-grafiaa*.

4.

Vuosina 1817–18 J. J. Tengström, Turun romantiikan merkkihahmo, julkaisi *Aura*-kalenterissa myöhemmän fenomenian liikkeen kannalta perustavanlaatuisia ajatuksia ”muutamista Suomen kirjallisuuden ja kulttuurin esteistä”. Maantieteen, ilmaston ja silkan estetiikan merkitys kansanluonteelle ja kulttuurille korostuu heti kirjoituksen alkupuolella:

”Me asumme kauniissa, virtojen ja järvien, vuorten ja kukkuloiden ja metsien halkomassa maassa. Se on liian ihana ollakseen saamatta asukkailtaan sydämellistä ja ihastunutta rakkautta. [...] Sellaisessa ympäristössä ei kotiseudunrakkaus eikä synnyinmaantunto, korkeimpien hyveiden kantaäiti, koskaan kuole. [...] Suunnilleen samanlaisessa ympäristössä kreikkalaiset, samalla verrattomasti lauhkeamman ja hilpeämmän taivaan sekä maaperän runsaamman hedelmällisyyden suosimina, kauniiseen ja puhtaasti inhimilliseen kohdistuvan tai-

pumuksensa avulla kohosivat siihen sivistykseen, joka on ollut ja aina on oleva ihailun ja tulevien vuosisatojen huomion esineenä.”⁵

On tunnettua, että juuri Tengströmin välityksellä Hegelin ajatukset rantautuivat Suomeen, eikä olekaan vaikea kuulla edellä lainatun taustalla suuren saksalaisen ääntä, hänen häpeämättömän leveällä pensselillä luonnostelemiaan ajatuksia ”maailmanhistorian maantieteellisestä perustasta”. Historianfilosofian luentojen johdannossa Hegel esittää useita runollisia muotoiluja ja rivakkaa päättelyä, jossa topografisista ääriivoista siirrytään historianfilosofiin. Kaikkia maanosia esimerkiksi luonnehtivat ”kolme momenttia”, vedetön ylänkömaa, laaksotasangot ja rantamaa:

”Ensimmäinen on puhdas, indifferentti, metallinen ylänkömaa, taipumattomana itseensä eristynyt, joskin se kykenee lähettämään itsestään impulsseja; toinen muodostaa kulttuurin keskipisteitä, se edustaa vielä sulkeutunutta itsenäisyyttä; kolmannella on maailmanyhteys esitettävänä ja säilytettävänä.”⁶

Tengströmin ansiosta tämäntyyppiset maantieteen ja valtiohistorian suhdetta koskevat ideat sekä yleensä Turun romantiikan omaksumat kansallisromanttiset aatteet kulkeutuivat Helsinkiin ja Lauantaiseuran keskusteluihin. Osin hänen vaikutustaan oli myös, että nuoremman polven suomalaisuusmiehille alkoivat hahmottua Hegelin ajattelun yhteydet Porthanin historiallis-filologis-kansatieteellinen perintöön.

5.

Zeitgeist viittoili muutenkin Maan ja Kansan suuntaan.

Herderiläiset ajatukset kansan oman kulttuurin merkityksestä kiirivät Suomeen Ruotsin kautta. Alettiin tutkia kansanrunoutta ja muuta rahvaan kulttuuria. Samalla syrjäseutujen luonto ja ne olosuhteet, joissa tavallinen kansa eli ja työskenteli, tulivat relevanteiksi.⁷

Suomalainen maisema oli ”keksitty” kuvataiteeseen Aleksanteri I:n vuoden 1818 vierailun yhteydessä, kun hovimaalari Carl von Kugelgenin teokset esittelivät ihanan pohjoisen maankolkan ominaispiirteitä. Vähitellen omatkin maalarit ryhtyivät isoin joukoin ja kansallismielisten mense-naattien (kuten vuonna 1846 perustetun Suomen taideyhdistyksen) tukemina ikuistamaan suomalaisia seutuja. ”Nyt löytyivät koskien kuohut, jyllät vaarat, leppeät bukoliset niityt, siintävät vedet ja myyttiset lähteet.”⁸

Tallennettiin maisemaa, tekniikka edistyi, konseptit avartuivat, ja kohta Fredrik Cygnaeus saattoi intoutuneena kirjoittaa eräästä Ferdinand von Wrightin talvisesta maisemamaalauksesta: ”Näyttää kuin lumi avautuisi tuoksuvina kukkina. Maalarille [...] on tästä kuultavan valkoisesta, hienon viehkeästä saamansa tunto yhtä suloinen kuin rakastajattaren silkkihameen kahina hänen lähestyessään kevein askelin [...]”⁹

Myös maantieteellistä ja kansatieteellistä tutkimusta harjoitettiin uutterasti. Tutkimusretkiä tehtiin paitsi kotimaan syrjäseuduille, myös kauemmas, Siperiaan asti. (Vieläkin pitimmällä käytiin. Helsinkiläissyntyinen A. E. Nor-

denskiöld savustettiin valitettavasti jo uran alkuvaiheessa Ruotsiin, joten Koillisväylän löytäminen ei varsinaisesti kuulu Suomen historiaan, mutta Ahvenanmaan poika G. A. Wallin pukeutui beduiiniksi ja meni Mekkaan.)

Vuosina 1845–52 ilmestyi Topeliusuksen toimittama ja tekstittämä kuvateos *Finland framstäldt i teckningar*. Satakaksikymmentä maisemakuva sisältävä kirja avasi ensimmäistä kertaa ”yhteiselle kansalle” näkymän koko Suomeen. Päästiin tutustumaan Turun linnaan, Hankoniemeen, Aavasaksaan, Viipuriin, Valamoon, Punkaharjuun, Hakoisten linnavuoreen, Pyterlahden graniittilouhokseen. Samaa valistavan yleiskatsauksen ideaa seuraten Topelius loi myöhemmin koululaisia varten *Luonnon kirjan* (*Naturens bok*, 1856) ja lopulta *Maammekirjan* (*Boken om vårt land*, 1875), josta on sittemmin otettu yli 20 ruotsinkielistä ja yli 50 suomenkielistä painosta ja jota luettiin kouluissa sukupolvesta toiseen, aina 1950-luvulle asti. Maisemaestetiikasta tuli yksi koko kansallisen herätyksen perustoista.

Fennomaanit jalkautuivat maastoon ja löysivät tavallisen suomalaisen. Hän oli luonnonelementtien kanssa kamppaileva, metsästävä, kalastava, maata muokkaava mies tai lapsista, karjasta ja ruoanlaitosta huolehtiva nainen. Kaukaisilla saloilla, kaskimailla, pelloilla ja pirteisissä uurastava hahmo, parhaassa tapauksessa Saarijärven Paavon kaltainen turmeltumaton figuuri, jonka elämä oli harmonisessa yhteydessä luonnon ja Jumalan kanssa.

Kun kansa oli löydetty, sen elämää ja elinympäristöjä voitiin ryhtyä kuvaamaan. Kansatieteellistä empiriaa ja maisemaestetiisiä kirjoituksia karttui vilkkaasti, mutta samalla törmättiin paradokseihin: Avautuiko estetisoivan maisterin tulokulman ja kansanmiehen työn ja kärsimyksen värittämän luontosuhteen välille ylittämätön kuilu? Merkittävää yritystä perustella fennomaanisia ajatuksia luontokuvilla elettä, joka luvattomasti hyppäsi pelkämästä esteettisestä kokemuksesta johonkin muuhun, kuten historiaan, filosofiaan ja politiikkaan? Mikä teki juuri näistä maisemista jotakin alkuperäisesti ja luovuttamattomasti omaamme, jos samantyyppistä luontoa löytyi muualtakin?

Välkkyivätkö Roineen aalloista takaisin vain ne ajatukset, jotka sinne sumeilematta projisoitiin?

6.

J. V. Snellman kirjoitti heinäkuussa 1847 *Litteraturbladi*nsa arvion Runebergin tuoreesta runosta ”Maamme” (Vårt land). Puhtaasti kirjallisena teoksena runo sai Snellmanilta täydet pisteet, mutta jotain sen varsinaisesta sisällöstä jäi puuttumaan:

”Runo on täydellisen kaunis. Arvostelu ei voine löytää siitä minkäänlaista virhettä. Mutta onko tämä ’Maamme’ Suomi? Vaihtakaa neljännen säikeistön maininta Suomen kansasta, niin laulua voi kutakuinkin laulaa Ruotsissa, Norjassa, Skotlannissa – kaikkialla, missä on vuoria ja järviä ja missä karu luonto pakottaa ihmisen jännittämään kaikki voimansa, jotta hän saisi elantonsa hankituksi. Ovathan kansat kaikkialla kantaneet sotien taakkaa ja taistelleet itseään puolustaakseen. Onko tämä runon ja runoilijan virhe? Ei ole. Se on vain todiste siitä

”Siellä oli läsnä monta lyseolaista ja melkein kaikki pahoin juotettuina, koska tutut ylioppilaat kaatoivat ainetta heidän kurkkuunsa. 600 lasia särjettiin. Paljon irtainta väkeä tunkeutui sinne varkain juomaan. Aamupuolella pani Vanhankaupungin roskaväki sinne toimeen oikein ryöstöretken. Huvittavinta kaikesta oli kuitenkin, että kaupungissa oli Venäläinen linjapataljoona, joka seisoi kaupungissa kivääri jalalla vallankumouksen pelossa! Kemujen arvellaan tulleen maksamaan n. 1 000 hopearuplaa!”

(Zachris Topelius, kevätkesteistä Kumtähden kentällä 1848.)

tunnetusta tosiasista, että suomalaiset kansakuntana, niin kauan kuin kansakunta on nykyisellään, eivät tarjoa runoilijalle niin omaperäistä ainesta, että hänen runonsa yleisluonteinen otsikko olisi tulkittavissa sen perusteella. Siksi tämän runon luoma vaikutelma onkin ihastusta ja nauttimista sen kauneudesta. *Se ei kuitenkaan vetoa suomalaiseseen isänmaallisuuteen, ei lämmitä tätä tunnetta sillä tavalla kuin noin kauniin runon voisi odottaa lämmitävän. Tässä mielessä Maamme oikeaa runoa ei ole vielä kirjoitettu.*”¹⁰

Snellman kontrastoi voimakkaasti runon esteettis-taiteellisen laadun ja sen todellisen kansallisen arvon. Hän nimittää runoa jopa ”aarteeksi”, joka on säästetty lehden kirjallisuuskatsauksen loppuun juuri poikkeuksellisen tärkeytensä vuoksi. Kuitenkin varaukset, jotka Snellman sitten esittää, ovat dramaattiset. Arvostelu jatkuu entistä kitkerämmin sanankääntein:

”Kotikontu ei ole isänmaa, raatavan orjan kamppailu nälkää vastaan ei ole kansallista elämää, vihollisen kavioiden jäljet eivät ole historiaa, kaipuu omalle kotikonulle ei ole isänmaallisuutta. Villit eläimetkin tuntevat koti-ikävä. [...] *Kuka sitten saattaa ihmetellä sitä, ettei tämä ylempien tason kansallinen elämä hengitä Runebergin runossa? Se on raskasmielistä valitusta, joka ei itse tiedosta itseään. Siinä näkee köyhän torpparin silittelevän nälkiintynyttä hevosta, joka tekee osansa hänen elantonsa hyväksi, sokean kerjäläisen taputtavan harmaantunutta koiraa, joka ohjaa hänen askeleitaan.*”¹¹

Seuraavan vuoden lopulla Snellman palaa aiheeseen. Eletään marraskuuta 1848 ja Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoiden*

ensimmäinen osa on ilmestynyt. ”Maamme”-runo tunnustusti sisältyy *Vänrikkeihin*, ja Snellman tarkentaa edellisenä vuonna esittämänsä kritiikkiä:

”Runeberg avaa Tarinat kauniilla Maamme-laululla; *mikä sen sisällöstä puuttuu, sen voi ajatteleva lukija täydentää seuraavilla teoksen lauluilla*. Vaikka se on vielä yksinäinen ilmiö puhtaan lyyristen tunnelmointien joukossa, voi silti olla varma, että Maamme-laulu tulevaisuudessa saamonia samankaltaisia seuraajia, jotka paneutuvat syvämmmin nykyistä aikaa kiinnostaviin seikkoihin.”¹²

”Maamme” jää yksinään pelkäsi estetiikaksi ja kärsimyksen glorifioinniksi. Oireileepa runon viimeinen säkeistö Snellmanin mukaan jopa ”kohtaloon alistumista”, passiivisuutta ja voimatonta toiveajattelua. Näistä aineksista ei autenttista isänmaallisuutta rakennu, koska ”raatavan orjan kamppailu nälkää vastaan ei ole kansallista elämää, vihollisen kavioiden jäljet eivät ole historiaa”. Runo on moitteettoman kaunis, mutta estetiikka ei voi kannatella ”ylemman tason kansallista elämää”. Esi-isien kärsimykset eivät ole historiaa, vaan päinvastoin osoitus siitä, että historia ei ole varsinaisesti maassa alkanutkaan, on ollut vain joukko ihmisiä luonnonelementtien, eläimellisten tarpeidensa, vieraan vallan ja vihollisen valloitusretkien armoilla. Kiintymystä kotiseutuun on toki suomalaisten keskuudessa aina esiintynyt, mutta koti-eläinkin hakeutuu takaisin palaneen talon raunioille.¹³

Snellman osuu näissä Runeberg-arvioissaan todella isoon kysymykseen, joka resonoi läpi koko fennomaanisen ajattelun, ja joka on olennainen romantiikalle laajemminkin. Mikä on estetiikan ja politiikan suhde? Mikä silta vie laulun suorasta puhuttelevuudesta ja maiseman kauneudesta sellaiseen historiallis-poliittisen todellisuuteen, jonka pohjalta voitaisiin ajatella jotakin aidon kansallista, jotakin todella omaa, konkreettisesti identifioivaa, jotakin jolle perustaa Valtio.

Vänrikki Stoolin tarinoissa Snellman väittää näkevänsä aineksia, jotka pelkästä ”Maamme”-runosta uupuvat. Mikä sotarunoelman avausrunosta puuttuu, ”sen voi ajatteleva lukija täydentää seuraavilla teoksen lauluilla”. Suoraan Snellman ei sano, mikä tämä puuttuva osa on, mutta epäilemättä hän tarkoittaa aktiivista historiallista toimintaa, ylipäänsä ajallista ja valtiohistoriaan liittyvää katselukulmaa, sekä tyyppigallerian muodossa annettavaa näkymää suomalaisen kansanluonteeseen. Tämä kaikki nostaa teoksen pelkän estetiikan yläpuolelle.

Mutta huomaako Snellman, kuinka vakavaa hänen oma kritiikkinsä on? Ajatteleeko kansallisfilosofi ajatustaan loppuun asti? *Vänrikkien* historiakäsityshän on nimittäin räikeällä tavalla esteettinen ja estetisoiva. Henkilöt ovat pelkistettyjä, pyöreitä ja rakastettavia tyyppejä. On sankari- ja veijaritarinoita, alleviivaavasti rintamahenkeä, isolla kauhallalla uhrimieltä. Hahmojen patologiset puoletkin ovat yksinomaan veikeitä: Sandels ahmii välinpitämättömänä lohta, vaikka omien veri jo virtaa lähistöllä, Sven Tuuvan vähäilyisyys johtaa ihmeelliseen torjuntavoittoon, Kulnevin suitseton erotomania painetaan villaisella, koska hän on karsimaattinen juhlamies ja hiittä hirveämpi lähitaistelija.

Vänrikkien estetiikka rakentuu historiallisten hahmojen

ja tapahtumien varaan, mutta jos tämä historia vuorostaan lepää esteettisellä perustalla, palataan takaisin lähtöruutuun. Käykö niin, ettei *Vänrikit* tarjoakaan snellmanilaiselle projektille sen tukevampaa perustaa kuin kortit avoinna estetisoiva ”Maamme”-runo?

7.

Maisemaidylliin ja yleensä romantiikkaan liittyvien ongelmien kannalta tärkeä *Vänrikki Stoolin tarinoiden* jakso on komentaja J. Z. Dunckerin kaatumisen muistoa kunniottava ”Heinäkuun viides päivä”. Runo alkaa vanhan vänrikin repliikillä:

”Nyt kesäpäivä loistavi,
niin oudoks muuttaa mieleni
tää aamu armahainen;
jos haluat, niin lehtohon,
suvisen ilman sulohon
nyt käymme, nuorukainen;
tää päivä juhlapäivä on.’

Soturi vanha lausui tään,
pois verkon laski kädestään
ja ääneti mua johti
ja poikki kukkaniittyjen
sinisen järven rannallen,
mi kastehelmin hohti,
nyt kävi kulku hiljainen.”

Sitten ihailaan yhdessä edessä aukeavaa maisemaa:

”Oi suloutta taivaan, maan!
Ei vanhus hiisku sanaakaan,
vain katsoo ihaellen.
Sai kyynel hänelle silmähän,
kun käteheni tarttui hän
ja kuiskas hymyellen:
'Maan eestä kuolisitko tään?’”

Alussa ollaan arkisessa puuhassa, tehdään verkkoa. Sitten työ katkeaa, kun vänrikin mieleen muistuu, mitä päivää eletään. Verkko lasketaan kädestä ja lähdetään yhdessä järvenrantaan. Siellä siirrytään estetiikkaan, liikituksen vallassa katsellaan maisemaa, vailla intressejä. ”Oi suloutta taivaan, maan! / Ei vanhus hiisku sanaakaan, / vain katsoo ihaellen.” Järvinäkymä on mykistävän kaunis, sitä ei ole tarpeen kommentoida. Tämän jälkeen seuraa kohtauksen loppuhuipennus: ”käteheni tarttui hän / ja kuiskas hymyellen: / ’Maan eestä kuolisitko tään?’”

Tässä voi nyt nähdä kolme positiota. Alussa on sokea käytännön elämä, verkon teko. Siitä noustaankä näköalapaikalle, estetiikkaan, intressittömän ihailun ja nautinnon alueelle. Seuraavaa dialektista loikkaa varten vänrikin on jännitettävä koko vanha lihaksistonsa, mutta suoritus näyttää yllättävän rennolta, kun sen osaa: ”Maan eestä kuolisitko tään?”

Nuori ylioppilas kuittaa *non sequiturin* sydämellisellä silmäyksellä. Muuta vänrikki ”ei vaadikaan”, mutta johto-

päätös on selvä, viimeistään runon loppupuolella, kun kuvataan Dunckerin kuolemaa: ”Hän kaatui; mutta kuolemaa / oi suloista, kun kuolla saa / noin loistehessa maineen! / Ei huku unhojärveen hän, / vaan lailla luodon vihreän / kohoopi alta laineen; / kuolepi, eikä kuole hän.”

Runossa näyttäytyy paljaana se kysymys, jonka äärelle Snellman tuli ”Maamme”-analyysissaan. Missä kohdin ja miten estetiikka muuttuu politiikaksi? Kuinka laulu, maisema, tahrattoman esteettisen ilon hetki, kiintymys edessä avautuvaan seutuun muuttuu politiikan ja sodan perusteeksi?

Varmasti Snellman on oikeassa väittäessään, että *Vänrikki Stoolin tarinat* avaa kansallisesti avaramman ja monipuolisemman näkymän Suomeen kuin ”Maamme”-runo yksin. Runebergin teoksessa näyttäisi täyttyvän ehto, jonka Snellman kansalliskirjallisuudelle asettaa: itsensä tiedostaminen, näköala omaan historialliseen positioon. Mutta maisemaidyllin ja poliittisten johtopäätösten välinen kuilu jää edelleen auki.

8.

Suomessa 1800-luvun alkupuoli oli tunnetusti poliittisesti hiljaista ”valtiotyön” aikaa. Yritettiin mahdollisimman hyvin sopeutua uuden isäntämaan alaisuuteen. Puolan kapinoiden ankara nujertaminen antoi varoittavan esimerkin omapäisyyden seurauksista, ja julkisessa elämässä pyrittiin pitämään mahdollisimman matalaa profiilia. 1840-luvulla pitkin Eurooppaa riehuvat mielenosoitukset, mellakat ja kumoukset jäivät pohjoisessa suuriruhtinaskunnassa etäisiksi kaiuiksi.

Harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta suomalaisuusmiesten toiminta pysyi vuosisadan puolimaihien asti poliittisesti myötäilevänä ja kohdistui yksinomaan kulttuurisiin ja kielellisiin kysymyksiin. Varsinainen politikointi oli suomalaisille vaikeaa jo siksi, ettei valtiopäiviä järjestetty ennen vuotta 1863.

Hannu Syväoja, joka on tutkinut ”luonnon poliittisointia” 1800-luvun suomalaisessa kirjallisuudessa, kirjoittaa poliittisen liikkumatilan ja ilmaisumahdollisuuksien ahtaudesta ja sen vaikutuksista autonomian aikana:

”Sensuurin kiertämiseksi venäläisten arvostelu ja Suomen itsemääräämisoikeutta tarkoittavat ilmaisut oli esitettävä piiloisesti. Suomalaiset patriootit ja itsenäisyshaaveilijat esittivätkin ajatuksensa piilokritiikkinä. Symbolinen tai analoginen esitys läpäisi yleensä sensuurin verkon. Luonnon kuvaaminen tarjosi soveliaan salakielen kansallismielisten asioiden esittämiseen.”¹⁴

On kuitenkin tärkeää huomata eräs asia. Taiteen ja kirjallisuuden korostuminen fennomaanisessa ajattelussa ei palaudu siihen, että jokin ”itse asiassa poliittinen” olisi verhottu metaforiin ja taiteellisiin muotoiluihin, että jokin ”pohjimmiltaan” yhteiskunnallinen sanoma olisi kätkeyty esteettiseen valekaapuun. Asia voidaan nähdä niinkin, että kyse oli romantiikkaan sisäänrakennetusta *esteettisen yhteisön* vaatimuksesta ja sen formulointirytyksistä aivan selaisenaan. Estetiikka oli suuressa määrin juuri se oma, jolle

yhteisöä rakennettiin. Se kävi politiikan kanssa yhtä jalkaa, eikä pelkästään välttämättömyyden pakosta tai siirtymäkauden ilmiönä, vaan olemuksellisesti.

Puhe kansanrunoudesta, maisemista ja kauneudesta ei siis ollut vain ”salakieltä”, joka kätki alleen ”varsinaiset” poliittiset pyrkimykset. Se oli itseään politiikkaa, jopa jonkinlaista *arkkipolitiikkaa*.

9.

”Esteettinen politiikka merkitsee yhteisön ajattelemista teoksena”, kirjoittaa Susanna Lindberg teoksessaan *Filosofien ystävyys*. Lindberg käy keskustelua ranskalaisten filosofien Philippe Lacoue-Labarthen ja Jean-Luc Nancyn kanssa valottaen romantiikkaan liittyviä paradokseja. Lyhyesti Lindberg vihjaa myös mahdollisuuteen tutkia saksalaisen romantiikan juureissa aukeavia ongelmia Suomen kontekstissa:

”Ottain huomioon saksalaisen ajattelun suuren vaikutuksen suomalaiseen älymystöön 1800-luvulla ei ole yllättävää – vaan häkellyttävää – kuinka selvästi Suomi on luotu esteettisen politiikan periaatteisiin nojautuen. Harva muu kansakunta on ottanut yhtä vakavasti tarpeen luoda kansa, jotta sen inkarnoivan valtion perustamisesta tulisi ulkoisesti oikeutettua ja sisäisesti mahdollista. Harva muu kansa on yhtä lailla *onnistunut* luomaan identiteettinsä luomalla ensin itselleen taiteen, josta se voisi itsensä tunnistaa – taiteen, joka esittää uuden, mutta ikaikaisen mytologian.”¹⁵

Lindberg ei valitettavasti jatka hienoa avaustaan paria painavaa sivua pitemmälle, mutta on helppo nähdä hänen huomautustensa yhteys maisemaromantiikan ongelmiin.

Aiheen kannalta yksi kaikkein latautuneimmista autonomian ajan tuottamista teksteistä on Topeliuksen *Maammekirja. Lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille*. Harvassa maassa esteettinen politiikka on nimittäin esiintynyt niin ilmeisellä tavalla koulun opetusohjelmassa kuin Suomessa. Ensimmäisen kerran 1870-luvulla ilmestynyt *Maammekirja* käytettiin koulujen lukukirjana sukupolvesta toiseen. Kymmenientuhansien painoksina se iskosti kansallismaiset, Suomen heimot, hakkapeliitat, karhunampuja Martti Kituset, tukinuitot, urheat postimiehet ynnä muun kansallisen peruskuvaston yhä uusien kohorttien päihin.

Jo Platonin hellimä ajatus lasten kasvattamisesta Valtion kansalaisiksi opettamalla heille hyviä ja oikeita myyttejä, saa kouluhistoriassamme harvinaisen konkreettisen ilmaisun.

10.

”Tämä kirja kertoo Suomesta. Tämä kirja kertoo isänmaasta. Mikä on Suomi? Maa monien joukossa. Mikä on isänmaa?”

Tästä kysymyksestä kirja lähtee liikkeelle. Asiaa tarkastellaan pienen lapsen näkökulmasta: ymmärrän kyllä, mikä on oma koti ja pihapiiri, mutta miten jokin niin iso kuin kokonainen maa voi olla rakas ja oma? Sitten asia alkaa valjeta:

”Eräänä aamuna seisoin korkealla tikapuilla, jotka oli pystytetty tupamme katonräystäään nojalle. Siitä saatoin katsella kauas ympärilleni. Etäällä meidän talostamme näin toisia taloja. Etäällä meidän laitumistamme näin niittyjä, peltoja, teitä, vuoria, metsiä ja järviä. Tiesin kyllä maailman suureksi, mutta näin suureksi en sitä luullut. Ja taas juolahti mieleeni tuo kummallinen ajatus, että tämä kaikki on muka *meidän* maamme, *meidän* suuri kotimme.”¹⁶

On olennaista, että lapsen pohdinta liittyy korkeaan perspektiiviin, siihen että lähiseutua nousee tarkastelemaan normaalia ylemmästä kulmasta. Yläviistosta silmäilty maisema esiintyy jo kansallisissa maisemamaalauksissa ja Runebergilla. Katseluvinkkelin nostaminen on paitsi kirjaimellinen, myös vahvasti vertauskuvallinen tapahtuma. Koko kansallisen herätyksen voi ajatella olevan juuri täläistä ihmisjoukkojen nostamista korkeammalle näköpaikalle, tarkastelemaan omaa tilannettaan ja elämänpiiriään lintuperspektiivistä.

Topelius selvittää isänmaan ajatusta monesta suunnasta. Tämä on meidän tuttua maataamme, Jumala on sen meille antanut, isämme ja esi-isämme ovat täällä eläneet ja kärsineet, hekin olivat kiintyneet kotiseutuunsa ja niin edelleen.

Kansallismaisemien kauneus nousee erääksi huomattavimmista perusteista isänmaanrakkaudelle. Topelius selostaa eri maakuntien maisemallisia piirteitä, niiden eroja ja ominaislaatuja. Teksti tiivistyy paikoin suoranaisesti proosarunoksi. Punkaharju esimerkiksi on ”kuin suunnattoman suuri vesilintu levitetyin siivin, ympärillä poikaset, nuo pienet saaret, jotka etsivät turvaa sen kupeilta.”

”Ja pojat jäljittelevät emoansa: ne ovat pieniä kaitaisia harjuja, jotka välistä koukistuvat oikullisen mutkaisiksi, salpaavat kirkkaan veden salmiin ja lahtiin ja puikkelehtivat mitä somimman muotoisina. Niiden siimeksien välitse punoutuu hopeavöitä toinen toiseensa; järvi järven vieressä kimaltelee niin kauas kuin silmä kantaa. Matkustaja ei väsy katsomaan tätä luonnon suloista leikkiä.”¹⁷

Kirjan mittaan lukijalle pyritään maalaamaan se, mikä *Seitsemän veljeksien* Eerolle Kiven romaanin loppusivuilla näyttäytyi, ”kotomaamme koko kuva”¹⁸. Kaikella, mikä Suomen maantieteeseen kuuluu, on arvonsa, oma ainutkeraisuutensa.

Valaiseva on Topeliuksen tarina urhoollisesta sotapäälliköstä, jolle kuningas tarjoaa lahjaksi minkä tahansa Suomen maakunnan. Sotapäällikkö matkustaa selvittämään, mikä niistä on ihanin. Hän menee suurille markkinoille ja pyytää eri seuduilta tulleita kertomaan kotipaikoistaan. Kaikkien maakuntien edustajat ylistävät omaa kotiseutuunsa ihmeellisimmäksi, ja kun lopulta näyttää siltä, että valinta on mahdollon, lausuu sotapäällikkö seuraavaa:

”Pyydän kuningasta lahjoittamaan itselleni kallion Ahvenanmaan saaristosta, ja siihen rakennan asuntoni. Sitten tuotan rakennusmestarin Pohjanmaalta, leipäni Uudeltamaalta, voini Savosta, omenani Varsinais-Suo-

mesta, hevoseni Karjalasta, pellavani Hämeestä, rautani Satakunnasta, turkkini Lapista ja ystäväni kaikista maakunnista.”¹⁹

Lukija saa todistaa, kuinka eroista ja paikallisuuksista rakentuu sopuisa kokonaisuus, isänmaa.

11.

Maisemaproosassa, matkakertomuksissa ja kaunokirjallisuutemme miljöökuvissa kiinnittää huomiota suomen kielen ihmeellisen rikas maantieteellinen sanasto. Kun varsinaisiin topografiaa ja maaston ominaisuuksia kuvaaviin ilmaisuihin lisätään vielä säätiloja luonnehtiva terminologia sekä luononesineisiin liitettäviä laatusanoja, on käytössä hämmästyttävä määrä sävyjä. *Nyky-suomen sanakirja* muuttuu runokirjaksi, kun uppoutuu maantieteelliseen kieleen. Otetaan muutamia esimerkkejä:

Murrokko. Mikä kuvaisi myrskyssä kaatuneiden puiden synnyttämä vaikeakulkuista maastoa paremmin? Entä lujuuden ja varjoisuuden mielikuvat, joita adjektiivi *jynkkä* herättää (*viertä vienojen rantain / käy honkien jynkkä vyö* laulussa ”Kesäpäivä Kangasalla”)?

Veden liikkeen tuntee sanoissa *köngäs*, *kymi* ja *vuolle*. Merenselkä *väilyy* auringonpaisteessa. Syysyö voi olla *kolakka*, heinäkuun aurinko *belottaa*. *Haka*, *keto* ja *moisio* avaavat eteen pastoraalisia näkymiä. Pohjoiseen ontologiaan kuuluvat olennaisesti *kerro*, *pahta*, *kiveliö*, *rakka*, *louhikko* sekä tietysti *varvikko* ja *petäjikkö* (jossa voi nähdä vanhoja tasapäisiä mäntyjä, *lakkalatvoja*, joita Leinon *Helkavirsien* mukaan oli ammoin kuussakin: *tuoksui metsät lakkalatvat, / meret selkeät sinerti*).

Maaston korkokuvaa piirtävät sanat *kankare*, *harjanne*, *valanne*, *notko* ja *alho*. Jokaista on koulussa kiusattu upottavalla suotypologialla: *rimpi*, *letto*, *palsasuo*, *aapa*, *räme* (jota riittää *suden virsta* toisensa jälkeen). Paljon on myös muokatun maan ja kasvun erilaisia assosiaatioita kantavaa termistöä: *kynnös*, *vainio*, *elo*, *viljava*, *vehmas*, *satoisa*, *vihanta* (tai päinvastoin *auhto* eli karu, huono)...

Asiallinen sanakirjateksti alkaa helposti elää omaa elämänsä luonnon kvaliteettien selostuksissa. Yksin *korven* erilaiset sävyt *Nyky-suomen sanakirjassa* laajenevat romaaniksi: *Synkkä kuusimetsä*, *erämaa*, *salu*. *Kolkko*, *synkkä koskematon korpi kohisee*, *ryskää*, *huokaa mustana*. *Paeta korven yksinäisyyteen*. ”Siitä illasta lähtien kääntyi hänen tiensä elämän korpiin, missä kallioseinat ovat jyrkät ja terävät.” (Maila Talvio.) *Raivata peltonsa korvesta*. *Muinaisuuden pimeä korpi*. *Synnin, epäilyksen, ennakkoluulojen korpi*...

Maisemataksonomioiden ilmaisuvoima, joka tekee Granön *Puhtaasta maantieteestäkin* niin puhuttelevan, tuntuu asettavan uuteen valoon väitteet ”mystisen ja suoran luontokokemuksen” yliveraisuudesta artikuloituun havaintoon verrattuna. Eikö seutupiirteiden ja maastotyyppien kuvaus vain vahvasta koettua samaan tapaan kuin merikortti avaa saaristomaisen eteemme entistä täydempänä ja majesteettisempänä?

12.

Kun puhutaan ”topeliaanisesta idyllistä” tai ”topeliaanisesta traditiosta”, tarkoitetaan kansallisromantiikkamme avaamaa esteettis-uskonnollisesti väritynyttä tapaa puhua luonnosta ja kansasta. Yrjö Hosiailuoma kirjoittaa *Kirjallisuuden sanakirjassaan* (2003) seuraavasti: ”Topeliuksen elämänäkemyksen peruspilareita ovat koti, uskonto ja isänmaa, luonnonrakkaus sekä omantunnon äänen tarkka noudattaminen.” Hänen lapsille suunnatut lukukirjansa ”luovat kotomaasta idyllistä kuvaa; Suomen luonto on kaunis, ihmiset ahkeria, rehellisiä ja kaitselmukseen turvaavia. Auttavainen ja nöyrä mieli johdattavat suomalaisia aineellisesti ehkä vaatimattomaan mutta henkisesti tasapainoiseen elämään.”

Tässä yhteydessä ei ole mahdollista lähteä ajattelemaan, mitä muita ulottuvuuksia topeliaaniseen traditioon sisältyy. Luonnosmaisesti voidaan mainita ainakin sellainen kaudonkirjallinen perinne, jossa maan, maiseman ja luontokuvauksen osuus korostuu; ne elämäkerrat ja yleensä sen tyyppinen elämäkerrallinen puhe, joka viittaa kotiseutuun selitystekijänä (Toni Wirtasen sanoin: ”Mies voi lähteä Heinolasta, mutta Heinola ei lähde miehestä”); kaikki esteettisesti ja uskonnollisesti maustetut ja sankaritekoja pyhittävät sekä näistä legitimoitavia ammentavat kuvaukset Suomen historian vaiheista; murre- ja vastaaviin eroihin, kansaluonteeseen, ”heimolaisuuteen”, ”sitkeään pohjoiseen kansaan” ym. vetoamiset ja niin edelleen.²⁰

Tällaisessa ”topeliaanisessa puheessa” ei tehdä mitenkään jyrkkää eroa maiseman ja sielunmaiseman välille. Ihmisen henkiset ominaisuudet ovat hänen lapsuudenmaisemansa, kotipaikkansa ja ”heimonsa” perustavalla tavalla muotoilemat. Topografiset ääriviivat sekoittuvat elämäkerrallisiin, maaston poikkileikkaus muuttuu asukkaan profiiliksi. Herkästi maastonpiirteet myös asettuvat symboloimaan milloin mitään.²¹

13.

Luonnonelementeillä on tavattu nähdä yhteyksiä myös ajatteluun. Eino Kaila esittää vuonna 1929 ilmestyneen teoksensa *Nykyinen maailmankäsitys* alkulauseessa kuvauksen merellä raivoavasta myrskystä. Rantakalliolta todistettu ”elementtien raivo” virittää filosofin tunnelmat oikeiksi ajatustyötä varten: ”Lounaismyrsky ulkosaaristossa. Seison jäiden ja hyrskyjen rotkoiseksi ruhjoman kallion kärjessä, edessä kuohuva ulappa ja vastassa tuuli, joka vankkana puhalttaa ulkomereltä; täytyy hieman nojautua sitä vastaan tasapainossa pysyäkseen. Pitkänmatkan laineet vyöryvät vuorina, säännöllisin väliajoin muita isompina, murtuakseen huumaavalla jyskeellä kallion särmiin. Ahtaasta rotkosta sinkoa hyrsky vaahtosuihkuna korkeuteen, se vihmoa hienoa sadetta kauas maihin ja loihtii taivaankaaren mustan, kiiltävän kallion ylle. Jättiläispaasi vieressä vapisee, kun vaahtovuori jylisten kiittää sen ylitse, vasta takana olevaan kallioseiniin hajoten. Aurinko paistaa raukeasti myrskyyksyvä läpi...”²² Tästä Kailan ajatukset siirtyvät ”miljaardien vuosien” taakse, kaiken elämän alkuun. Myrsky ajattelun taustana, filosofialle otollisena, tuo helposti mieleen Martin Heideggerin kuuluisan tekstin, jossa hän perustelee asumistaan syrjäisellä seudulla. Heidegger kuvaa, kuinka ankara talviyö vuoristossa tekee tuloa filosofian suurelle hetkelle:

”Kun raju lumimyrsky raivoaa iskuineen syvänä talviyönä majan ympärillä, ja kaikki verhoutuu ja peittyi, *silloin* on filosofian ylevä aika. Filosofisen kysymisen täytyy *silloin* tulla yksinkertaiseksi ja oleelliseksi. Jokaisen ajatuksen läpityöskentely ei silloin voi olla muunlaista kuin ankaraa ja tarkkaa. Kielellisen uurtamisen vaiva on kuin kohoavien kuusten vastarinta myrskyä päin.”²³

Heideggerin passuksessa ajattelun kutsuu esiin ”syvä talviyö” ja lumimyrsky, joka verhoaa maiseman. Hengen työskentely, ”kielellisen uurtamisen vaiva”, vertautuu kuusten ehdottomuuteen, niiden uppiniskaisuuteen myrskyn edessä, tummien oksien sitkeyteen lumen ja puhurin taivutuksessa.

Ajatusleikkinä Heideggerin ”talven puolustuspuhetta” voi verrata vastaaviin vuodenaikojen ylistyksiin suomalaisessa kirjallisuudessa. Volter Kilpi esimerkiksi kohottaa kevään hengen liikkeen herättäjäksi:

”Päivä päivältä on säteiden suutelo rohkeampi, auringon silmä hyväilevämpi, ja eräsnä armaana päivänä on kevään lämmin viesti jo tuohen alla: siellä se hersyy ja norahtaa, solu herää solulta talven kontasta, varpujen latvat ritisevät ja imevä elämä vavahtaa hereille. Mahla on liikkeellä, urvat hikoavat makean pihkaisiksi ja koko metsän virkoava ranta tuoksuu tuoreutta ja kevättä. Kevät ja maaliskuu, kevään ja maaliskuun armoisa aurinko, suorita ihmeesi ihmislapsissakin, vanhoissa ja nuorissa, sulata hanki halaavilta sydämiltä ja *hellitä jäätä hengen varpujen altis mahla.*”²⁴

Elmer Diktonius taas päättelee, että syksy on suurten ajatuksellisten yhteenvetojen aikaa:

”Ja avatessani yön pimeää ikkunaa ja katsellessani taivasta kohti, jonka tähtöset kimmeltävät kylmänkirkkaina yli maisen sumun ja udun – silloin tiedän vuorenvankasti sen jota kauan olen aavistanut: syksy on lähempänä arvoitusten ratkaisua kuin muut vuodenaajat – *lähempänä tulosta, synteisiä.*”²⁵

Joel Lehtosella törmäämme kesän apologiaan. Heinäkuinen kuu, hän kirjoittaa *Lintukodossa*, on aukko, josta voi kurkistaa ”kaikkeuden sisään”:

”Ja edessänne on Vanajan eteläulappa ja tuo häikäisevä kuu! Lumoava kuu. Niin, se lumoaa varmaankin sillä tavoin kuin kerrotaan ja kuten olen nähnyt huilunsoiton lumoavan käärmeitä. Utuinen, usvainen, kuin harson läpi paistava. Pyöreä kuin harpilla kaarrettu, mutta ei pieni kuin sammion, sen vähemmän kuparikattilan pohja. Katsokaa tuota kummitusta! Tai vilkaiskaa kaikkeuden sisään aukosta, joka on taivaassa, kuusta: siinä hulmuu, leijuu punaista, ruskeaa, kellertävää, välkähtelevää kultaa.”²⁶

Kansallisromanttinen traditio elää voimakkaana tällaisissa kuvauksissa. Maisema ei ole koskaan pelkkä maisema. Luonnon ja kulttuurin välille ei asetu jyrkkää rajaa, jos minkäänlaista.

14.

Lukevan kansan suhde *Maammekirjaan* on viimeisten vuosikymmenten aikana muuttunut poleemis-parodisen kautta antikvaaris-nostalgieksi.

Vuonna 1967 Jörn Donner julkaisi kirjan nimeltä *Uusi Maammekirja* (Nya Boken om vårt land). Sen lähtökohta oli selvä. ”Mahtipontisten kansallisten julistusten aika on ohi. On miellyttävää olla hyväuskoinen ja naiivi. En pysty siihen enää. Lapsellisena pysyminen on ehkä etu, mutta pidän kummastelua ja uteliaisuutta parempana.”²⁷

Alatekstinä toimivasta kirjasta ja sen luojasta Donnerilla on hapanta sanottavaa: Topeliuksella ”oli suuret tiedot maasta. Ne hän leipoi samaan pitkoon panteistisen uskon- tonsa, yleisen romanttisen ideologiansa ja irrationalisminsa kanssa.”²⁸

Maammekirjaa kannattelevat taustaoletukset ja sen su-meilematon ideologisuus, näyttäytyvät kuusikymmenluvun näkökulmasta miltei kaiken sen negaationa, mikä tekee tuloaan. ’Isänmaan’ idea elää Donnerin kalenterin mukaan viimeisiä hetkiään, ja hyvä niin. Juurettoman modernin kaupunkilaisen katujärkevin äänenpainoin Donner tarkastelee aikaansa ja kotimaataan. Suomalaiset ovat lopulta pääsemässä irti Maahan liittyvästä metafysiikasta. ”Harvoin kukaan meistä kysyy, onko joku karjalainen tai pohjalainen. Tällaisilla heimolaisuuksilla on yhä vähemmän merkitystä, kielellisiä eroavuuksia on yhä vaikeampi havaita.”²⁹

Menneen Suomen erotti vielä peruutuspeilissä, mutta pian se jäisi lopullisesti taakse. Topeliuksen maailmanselityksestä oltiin pääsemässä, tilalle lujittui sekulaari moderni Suomi nousevine alakulttuureineen.

15.

Topeliuksen metafysiikka ansaitsi Donnerin kuusikymmenlukulaisen kritiikin, mutta jokin *Maammekirjassa* ja muissa kansallisromantiikan hengessä laadituissa maantieteellisesti esteettisissä kuvauksissa tuntuu silti edelleen ajankohtaiselta. Se mikä niissä on edelleen elävää, liittyy ankaran näkemisen, kokoavan havainnon ja yleiskatsauksen arvoon; selkeän, plastisen ja vivahteikkaan kielen merkitykseen. Topeliuksen kuvauksissa tekee vaikutuksen niistä paistava intohimo nähdä ja kirjoittaa. *Maammekirja* on korkea hatunnosto *sense-datalle* ja hehkuva oodi sanallisen ilmaisun mahdollisuuksille.

Tästä kulmasta katsottuna fennomaanien matkakertomukset ja muu maantieteellinen proosa olisivat terveellistä luettavaa meille nykyisille, joiden luottamus kieleen ja yleensä symboliseen välitykseen on heikonlainen. Miten muka pelkkä puhe ja kirjoitus riittäisivät kuvaamaan valtavia elämyksiämme? Haluaisimme jakaa eletyn suoraan ilman häiritsevää sanallista välitystä. Ja kääntäen: osallistua kieleen itseensä ilman jonkin *tietyn* asian sanomisen riesaa. Kieli ei tunnu ylettyvän ainutlaatuisen sisäisyyteemme asti, sillä ei ole voimaa paljastaa elettyä. Tämä on meidän metafysiikkaamme.

Kun vierailee helsinkiläisessä ravintola Leopoldissa ja näkee seinätarran tekstin *why mess around with voodoo dolls, when you can just stick needles into people you hate?*, ei närkästys ole niinkään moraalista laatua, vaan pikemminkin

korpeaa tämä valtava epäluottamus symbolifunktiota kohtaan.

Eikö kielen pitänyt olla kotimme? Joko se on kakkos-asunto? Seisooko postiluukussa Viikonloppuisän Nimi?

”On todella jotakin, mitä ei voi ilmaista.” Mutta miten valtavasti myös sellaista, mikä voidaan! Kamerakännyköiden defaitistinen myyntilause ”kun sanat eivät riitä” on outo, koska kaikki tilanteet, joita mainoksissa sitten esitetään, ovat aivan yksinkertaisia asiointiloja: ”Heikki, parkkihallissa on nyt norsu.” Törmättäköön elämässä sitten kuinka hankalasti sulavaan empiriaan tahansa, niin ei kai maailman ja kielen *apriorinen* suhde ole viime aikoina muuttunut niin julmetusti, että pitäisi säännätä hankkimaan kieltä ”suorempia” kommunikaatiotapoja? Jos sanat riittivät Castrénille, Granölle, Pälille ja Paulaharjulle, pitäisi niiden riittää meillekin, nimittäin juuri tosiasioita kuvaamaan.

16.

Kansalliseen projektiin meillä ei enää ole suhdetta edes käänteisessä muodossa, kritiikin ja purkamisen kautta, kuten vielä Donnerilla. Millainen mahtaisi olla *Maammekirja* meille ”sattumalta seudulla oleville”?

Muuan teos, joka ottaa askelia tähän suuntaan, on Hannu Raittilan viimesykyinen romaani *Atlantis*. Raittilan kirjan löyhä yhteys Topeliukseen on siinä, että kerronta koostuu eräänlaisesta kansallisten teemojen synoptisesta esillepanosta, kansallisten myyttien laajasta ulkoiluttamisesta. *Atlantis* nostaa esiin tiettyjä suomalaisuuden ja suomalaisen kulttuurin perusteemoja ja arkkityyppejä tutkiskellen niitä fiktion ja metafiktion tarjoamin keinoin. Maantiede, geopolitiikka ja suomalaiset maisemat ovat kirjassa voimakkaasti esillä. Välillä miljöitä ihailaan kuin ainakin suomalaisuusmiesten tunnelmakuviissa:

”Menin toverini viereen ja istuimme kiven jyrkälle reunalle, mistä avautui esteetön näköala harjun alla leviävän pajukon yli järvelle. Paksut valkeat pilvet nousivat kolmesta kohdasta taivaanrannassa. [...] Syväväylät tulivat tehtailta ja Saimaan kanavalta neljästä eri suunnasta yhtyäkseen saarten takana näkymättömissä pitkäksi selän poikki vedetyksi linjaksi, jolle harjun kylkeen asetetut valtavat taulut antoivat suunnan.”³⁰

*Reductio ad absurdum*in hengessä fennomaanien idyllinen maa kontrastoidaan sekä ”perus-isänmaana” valheellisesti esitetyn jälleenrakennuskauden Suomen että uuden nihilistisen Suomi-teemapuiston kanssa. Loputtomien sitaattien avulla tarkastellaan Suomen historiaa ja nykyisyyttä, häikäilemättömiä rinnastuksia heitellen. Täsmällisesti ja melankolisesti romaani tuntuu sanovan: olemme menettäneet sen Suomen, jota ei tosin koskaan ollutkaan, mutta joka yhteisenä unena sävytti olemistamme.

Ja olihan se sentään parempi uni kuin nämä nykyiset.³¹

Viitteet

1. Granö 1930, 5.
2. Sama, 57.
3. Topelius 1966, 426.
4. Sama, 427.
5. Tengström 1966, 122.
6. Hegel 1978, 83–84.
7. Ks. esim. Valkonen 2001, 7.
8. Sama.
9. Sama, 30.
10. Snellman 2002, 154 (kurs. AA).
11. Sama, 154–155 (kurs. AA).
12. Snellman 2003, 302 (kurs. AA).
13. Sietää verrata Snellmanin varauksellista suhtautumista ”Maamme”-runon muihin aikalaistodistuksiin, esimerkiksi nuoren Robert Tengströmin haltioituneisiin sanoihin: ”Runeberg pyysi minua menemään Ehrenströmin luokse ja pyytämään että hän säveltäisi sen. Siihen tarvittaisiin joku Mozart tai Beethoven! Oletko koskaan kuullut täyteläisempiä, syvempiä ja miehekkäämpiä säveleitä? Oletko koskaan nähnyt isänmaantunteen ilmenevän ihanammissa sanoissa?” (Tengströmin kirjeestä H. Kellgrenille Leipzigiin 18.9.1846. Tengström 1966, 138.)
14. Ks. verkkosivu: <http://www.tsv.fi/ttapaht/985/syvaaja.htm>.
15. Lindberg 1998, 63. Merkillepantava on myös Lindbergin huomautus, että ”esteettisen politiikan panoksena on kansan tai yhteisön itseidentifikaatio, ele, jossa kansa löytää olemuksensa, totuutensa, yhteisen nimittäjänsä ja siksi myös koherenssinsa ja homogeenisuutensa” (s. 58–59). Identifikaation ja ”oman” ongelma on fennomaanien ajattelussa polttava. Etsitään omaa mytologiaa, omaa kirjallisuutta, omaa taidetta. Eikä ole vain niin, että poliittinen saa olosuhteiden pakosta tällaista esteettisen ilmaisuuden, vaan kansallisromantiikan ytimen mukaisesti esteettinen ja poliittinen sekoittuvat koko ajan toisiinsa.

Philippe Lacoue-Labarthe ja Jean-Luc Nancy mukaan häilyminen näiden kahden poolin välillä saaärkeimmän ilmaisunsa kansallisocialismissa, joka on juureltaan romanttinen ilmiö: ”kansallisocialismi ei edustanut pelkästään ’politiikan estetisöimistä’, kuten Benjamin sanoi [...], vaan politiikan ja taiteen yhteensulautumista, poliittisen tuottamista taideteoksena.” (Lacoue-Labarthe & Nancy 2002, 33–34.) Paraatit ja speaktaakkelit eivät olleet kansallisocialismissa pelkästään välineitä tiettyihin poliittisiin päämääriin, vaan myös päämääriä sinänsä, tapahtumia joissa esteettinen yhteisö juhli itseään.
16. Topelius 1950, 10.
17. Sama, 59.
18. Yritykset rakentaa ”kotomaamme koko kuva”, kattava ja valistava näköala maahamme ja sen kulttuuriin toistuvat kirjallisuushistoriassamme. Yksi mammuttimaisimmista projekteista on WSOY:n 1950–60-luvun voimahahmon Yrjö A. Jäntin kokoama, vuosina 1963–67 julkaistu 24-osainen jättiantologia *Suomen Sana*. Sen 14 842 kaksipalstaista sivua esittelevät 1 657 kirjoittajan tekstejä. Jäntin tarkoituksena oli koota teos, joka tarjoaisi kattavan näkymän kaikkeen parhaaseen maassamme kirjoitettuun neljän vuosisadan ajalta.
19. Topelius 1950, 31.
20. Täytyisi ajatella myös geopolittista puhetta, Suur-Suomi-hankkeen maantieteellisen-geologian-kasvitieteellisiä perusteluja (”luonnollisten rajojen” ajatus) ja ”kansojen sukulaisuuteen” viittaamista sekä sen tyyppisiä poliittiseen historiaan liittyviä tekstejä kuin Mannerheimin päiväkäsky maaliskuussa 1940: ”Olen ylpeä Teistä kuin olisitte omia lapsiani, yhtä ylpeä tunturien miehestä Pohjolassa kuin Pohjanmaan lakeuksien, Karjalan metsien, Savon kumpujen, Hämeen ja Satakunnan viljavien vainioiden, Uudenmaan ja Varsinais-Suomen lauhjojen lehtojen pojista.”
21. Hannu Syväoja on osoittanut, kuinka maisemasymboliikka vaihtuu poliittisten olojen muuttuessa. Punkaharjun ja Kangasalan tyyppiset arkadiset idyllit vaihtuvat sortovuosina Koliin ja vastaaviin villeihin erämaamaisemiin, jotka kuvastavat taipumattomuutta ja kesyttömyyttä. Samalla ”optimistisen suomalaisuustaistelun vertauskuva”, kevät, vaihtuu J. H. Erkon ja Eino Leinin pakkasiin ja kohiseviin koskiin. (Ks. verkkosivu: <http://www.tsv.fi/ttapaht/985/syvaaja.htm>.)
22. Kaila 1964, 199.
23. Heidegger 1986, 112.
24. Kilpi 1964, 314–315 (kurs. AA). Otto Manninen muuten asettaa yllättävällä tavalla vastakkain kevään ja akateemisen filosofian: ”Pois kaikki jäykät foliantit / on kauas, kauas häipyneet, / pois herrat Hegelit ja Kantit, / vain helkkyy heljät kevätveet.” (Manninen 1997, 130.)
25. Diktonius 1963, 65 (kurs. AA).
26. Lehtonen 1994, 183–184.
27. Donner 1967, 7.
28. Sama 72.
29. Sama, 75.
30. Raittila 2003, 112–113.
31. Kiitän Elia Lennestä, Olli Sinivaaraa, Jarkko S. Tuusvuorta, Tommi Uschanovia ja Matti Virtasta keskusteluista. Kiitos Susanna Lindbergille, jonka kirja *Filosofien ystävyys* avasi näkymän esteettisen politiikan ongelmiin suomalaisessa kulttuurihistoriassa. Kiitos myös Pauli Pylkölle ja Tere Vadénille heidän uraa aukovista kirjoituksistaan.

Kirjallisuus

- Diktonius, Elmer, Syyskesän päivä. Teoksessa Yrjö A. Jäntti et al. (toim.), *Suomen Sana 4*. WSOY, Helsinki 1963.
- Donner, Jörn, *Uusi Maammekirja* (Nya boken om vårt land). Suom. Seppo Heikinheimo. Otava, Helsinki 1967.
- Granö, Johannes Gabriel, *Puhdas maantiede. Tutkimusesimerkeillä Suomesta ja Viirosta valaistu metodologinen selvitys*. WSOY, Helsinki 1930.
- Granö, Johannes Gabriel, Suomalainen maisema. Teoksessa *Suomen Sana 5*. WSOY, Helsinki 1963.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Järjen ääni. Hegelin historianfilosofian luentojen johdanto* (Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Einleitung). Suom. Mauri Noro. Gaudeamus, Helsinki 1978.
- Heidegger, Martin, Luomisvoimainen ympäristö: miksi me jääme syrjäseudulle? Suom. Arto Haapala, *Synteesi 2–3/1986*.
- Hosiaisuus, Yrjö, *Kirjallisuuden sanakirja*. WSOY, Helsinki 2003.
- Kaila, Eino, Meren hengessä. Teoksessa *Suomen Sana 9*. WSOY, Helsinki 1964.
- Kilpi, Volter, Kevättä ja maaliskuuta. Teoksessa *Suomen Sana 10*. WSOY, Helsinki 1964.
- Lacoue-Labarthe, Philippe & Nancy, Jean-Luc, *Natsimyytti* (Le mythe nazi, 1991). Suom. Merja Hints & Janne Porttikivi. Tutkijaliitto, Helsinki 2002.
- Lindberg, Susanna, *Filosofien ystävyys. Philippe Lacoue-Labarthe, Jean-Luc Nancy ja yhteisön kaksi mieltä*. Tutkijaliitto, Helsinki 1998.
- Lehtonen, Joel, *Lintukoto. Muutamia päiväkirjan lehtiä*. Otava, Helsinki 1994.
- Manninen, Otto, *Runot*. 5. p. WSOY, Helsinki 1997.
- Nyky-suomen sanakirja. Lyhentämätön kansanpainos*. WSOY, Helsinki 1966.
- Raittila, Hannu, *Atlantis*. WSOY, Helsinki 2003.
- Runeberg, Johan Ludvig, *Vänrikki Stoolin tarinat* (Fänrik Ståls sägner, 1848). 32. p. Suom. Paavo Cajander. Tietosanakirja-Osakeyhtiö, Helsinki 1923.
- Snellman, Johan Vilhelm, *Kootut teokset 10*. Opetusministeriö, Helsinki 2002.
- Snellman, Johan Vilhelm, *Kootut teokset 11*. Opetusministeriö, Helsinki 2003.
- Syväoja, Hannu, Luonnon politisointi autonomian ajan kaunokirjallisuudessa. Verkkosivu: www.tsv.fi/ttapaht/985/syvaaja.htm.
- Tengström, Johan Jakob, Muutamista Suomen kirjallisuuden ja kulttuurin esteistä. Teoksessa *Suomen Sana 21*. WSOY, Helsinki 1966.
- Tengström, Robert, Runebergin Maamme-runon vaikutus ensikuulemalta. Teoksessa *Suomen Sana 21*. WSOY, Helsinki 1966.
- Topelius, Zachris (Sakari), *Maamme kirja. Lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille* (Boken om vårt land). 52. p. WSOY, Helsinki 1950.
- Topelius, Zachris (Sakari), Ajatuksia maantieteestä ja sen tehtävästä. Teoksessa *Suomen Sana 21*. WSOY, Helsinki 1966.
- Topelius, Zachris (Sakari), Onko Suomen kansalla historiaa? Teoksessa *Suomen Sana 21*. WSOY, Helsinki 1966.
- Valkonen, Markku, *Kultakausi*. WSOY, Helsinki 2001.
- Viita, Lauri, *Suutarikin suuri viisas. Runoa ja proosaa*. WSOY, Helsinki 1961.